

Людмила Володимирівна ЄЛІСЄЄВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки природокористування та економічної теорії,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

Наталія Сергіївна ПРИМАЧУК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: natalka181296@gmail.com

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Єлісеєва, Л. В. Пенсійна система України : виклики та перспективи [Текст] / Людмила Володимирівна Єлісеєва, Наталія Сергіївна Примачук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2016. – Том 23. – № 1. – С. 23-27. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Глобальна тенденція старіння населення, збільшення обсягів тіньової економіки, посилення суспільної недовіри до органів державної влади, зменшення реальної вартості пенсійних виплат зумовлюють необхідність перегляду системи соціального захисту та пенсійного забезпечення зокрема.

Мета. У статті було поставлено за мету з'ясувати основні проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України в сучасних умовах.

Результати. Досліджено проблеми і перспективи розвитку сучасної пенсійної системи України. З'ясовано виклики, загрози старіння населення для пенсійної системи і можливі напрямки її реформування в контексті вивчення зарубіжного досвіду. Досліджено сутність, структуру пенсійної системи. Встановлено переваги та недоліки солідарної системи, загальнообов'язкового пенсійного забезпечення і функціонування приватних фондів. Уточнено проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в національній економіці. Проаналізовано структуру та динаміку витрат, доходів Пенсійного фонду, частку власних надходжень пенсійного бюджету та величину пенсійного забезпечення різних груп пенсіонерів. З'ясовано причини дотаційності Пенсійного фонду України. Окреслено особливості пенсійного забезпечення в зарубіжних країнах, встановлено переваги та недоліки моделей пенсійного забезпечення Беверіджа та Бісмарка. Конкретизовано основні напрями реформування сучасної пенсійної системи з урахуванням загальносвітових демографічних тенденцій і ефективних зарубіжних практик. Здійснено оцінку сучасних заходів пенсійного реформування, пов'язаних з підвищенням пенсійного віку для жінок, обмеженням дострокового виходу на пенсію, обмеженням обсягу спеціальних пенсій і максимального обсягу пенсій тощо.

Ключові слова: пенсійна система; пенсійна реформа; дефіцит Пенсійного фонду України; старіння населення.

Liudmyla Volodymyrivna YELISIEIEVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Environmental Economics and Economic Theory,
Lesya Ukrainka Eastern European National University
E-mail: ludmyla_kozak@ukr.net

Natalia Serhiivna PRYMACHUK

Lesya Ukrainka Eastern European National University
E-mail: natalka181296@gmail.com

PENSION SYSTEM OF UKRAINE: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Abstract

The scientific article deals with the problems and prospects of development of modern pension system of Ukraine. The challenges and threats of population aging for the pension system and possible directions of its reformation in the context of foreign experience study are found out. The notion and structure of pension system are researched. Advantages and disadvantages of solidary system, mandatory pension providing and private funds functioning are specified. Development problems of non-state pension providing in national economics are singled out. The structure and dynamics of expenses, Pension fund income, the share of pension budget revenues and the size of pensions of different groups of pensioners are analyzed. The reasons of Ukrainian pension fund subsidies are revealed. The peculiarities of pension system in foreign countries are researched; advantages and disadvantages of Beveridge and Bismarck's pension models are stated. The main directions of current pension system reformation having taken into account global demographic trends and effective foreign experience are specified. Modern means of pension reformation connected with an increase in the retirement age for women, early retirement restrictions, special pensions restriction and maximum amount of pensions are estimated.

Keywords: pension system; pension reform; the deficit of the Pension Fund of Ukraine; aging population.

JEL classification: E250, E600, G230

Вступ

Пенсійна система – це важлива складова соціального захисту населення. Від її ефективності залежить добробут та рівень соціально-економічної стабільності у суспільстві. Проте в Україні вона не відповідає вимогам сьогодення. Їй властиві складні проблеми, які частково спричинені недоліками чинної системи пенсійного забезпечення та недосконалістю механізму її фінансування.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз особливостей структури сучасної пенсійної системи, основні виклики та перспективи її розвитку в Україні. Досягнення поставленої мети вимагало дослідження загроз старіння населення, основних елементів пенсійної системи та напрямів її сучасного реформування в контексті світового досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Пенсійна система за своєю структурою та змістом є складним комплексом інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення працездатного населення. Невід'ємною складовою пенсійної системи є пенсійне забезпечення. Основними елементами пенсійного забезпечення є пенсійні внески (як джерело накопичення коштів) та пенсії (як спосіб розподілу накопичених коштів). Базовою є п'ятирівнева модель пенсійної системи: 0 («базова» або «соціальна» пенсія), I (державне пенсійне забезпечення), II (професійні або персональні пенсійні плани) – рівні мають обов'язковий характер; III – професійні або персональні пенсійні плани з використанням принципу добровільності; IV і V – страхування за рахунок індивідуальних фінансових та нефінансових активів тощо. Широке розповсюдження у світовій практиці отримала модель, яка поєднує I, II та III рівні. Існують різні підходи до класифікації пенсійного забезпечення. На нашу думку, основними кваліфікаційними ознаками є такі: за формами власності страховика (державна, недержавна), за обов'язковістю участі (обов'язкове та добровільне), за механізмом фінансування (солідарне (розподільче), накопичувальне) [1, с. 302] тощо.

В Україні державний орган, який «реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню»,

називається Пенсійним фондом України (далі – ПФУ). Нині пенсійна система України має три рівні. Протягом останніх років актуальними є питання дефіциту бюджету ПФУ. У 2009–2015 рр. видатки бюджету ПФУ стабільно зростали [2]. Це обумовлено низкою чинників: зростанням середнього рівня заробітної плати; підвищенням розміру пенсії, індексацією рівня страхових виплат тощо. Питома вага видатків ПФУ у ВВП теж постійно змінювалася: у 2012 р. – 16,6 %, 2013 р. – 17,0 %, 2014 р. – 16,0 %, тоді як на 2015 р. було заплановано на рівні 14,7 % (1720,8 млрд грн) [2]. Таке скорочення частки видатків ПФУ у ВВП стало можливе завдяки обмеженню максимальних пенсій, заморожуванню індексації та скороченню пенсійних виплат працюючим пенсіонерам тощо. Крім того, на зменшення обсягів витрат ПФУ вплинули негативні процеси, які відбувалися в країні протягом 2014-2015рр. (спад обсягів промислового виробництва майже за усіма видами економічної діяльності, ліквідація підприємств, зростання рівня безробіття [3] тощо). За результатами трьох кварталів 2015 р. фактичний показник витрат бюджету ПФУ перевищив запланований на рік показник.

У структурі доходів ПФУ 2013 р. власні доходи склали 66,7 %, а кошти Державного бюджету України та з фондів соціального страхування – 33,2 % та 0,1 % відповідно. У бюджеті ПФУ 2014 р. власні надходження уже становили 67,8 %, кошти з Державного бюджету – 31,3 %, тоді як 0,9 % – з інших джерел. Станом на 1 січня 2015 р. було заплановано, що доходи ПФУ складуть 253398,9 млн грн, з яких 69,2 % – власні кошти, 31,9 % – кошти з державного бюджету. Проте, як видно з основних показників виконання бюджету ПФУ 2015 р., видатки знову значно перевищили доходи [2]. У такий спосіб протягом 2013-2015 рр. відбулося зростання обсягів доходів і видатків ПФУ, проте доходи зростали меншими темпами, ніж видатки. Для покриття дефіциту ПФУ використовувалися дотації з Державного бюджету.

Водночас у 2013-2015 рр. спостерігалася тенденція до зменшення кількості пенсіонерів: 2013 р. – 13639,7, 2014 р. – 13533,3, 2015 р. – 12147,2 тис. осіб [3]. Це обумовлено також тим, що у статистичних матеріалах не враховувалися дані щодо Криму та частково Донецької, Луганської областей, де відбувається АТО. Середній рівень пенсій при цьому залишився практично незмінним. Якщо ж проаналізувати середній розмір пенсійних виплат станом на 1 жовтня 2015 р., то побачимо значну їх диференціацію. Найбільші пенсійні виплати припадають на м. Київ, Донецьку, Луганську, Дніпропетровську та Запорізьку області відповідно; найменші – Тернопільську, Закарпатську, Чернівецьку. Витрати на виплату пенсій у кожному регіоні (окрім м. Києва) перевищують власні надходження, що, як наслідок, формує дефіцит бюджету ПФУ загалом. Найбільшою диспропорцією у співвідношенні доходів і витрат (перевищення витрат над доходами більш ніж у 2 рази) спостерігається у Вінницькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях [3].

Проаналізуємо розподіл пенсіонерів за видами та розміром призначених пенсій. У 2015 р. найбільша частка серед пенсіонерів припала на пенсіонерів за віком (76,9 %) з середнім розміром пенсійних виплат – 1572,98 грн. До інших груп належать особи, які отримують пенсійні виплати у зв'язку із втратою годувальника, інвалідністю, військовослужбовці, за вислугу років, соціальні пенсії. Найбільшим за обсягом були пенсії, пов'язані з довічним грошовим утриманням суддів – 16 302,18 грн. [3]. Наведені дані свідчать про те, що стан розподілу пенсійних ресурсів у суспільстві є нерівномірним і несправедливим.

Для України сьогодні пенсійне забезпечення громадян стало надзвичайно важливою соціально-економічною проблемою. Пенсійна система України є неефективною та дорогою – ставки соціальних податків високі, а рівень пенсій низький. І з кожним роком ситуація загострюється: до 2050 р. кількість пенсіонерів в Україні подвоїться, тому перед державою може постати необхідність або збільшити відрахування від фонду оплати праці, або скоротити розмір пенсій. Єдиною альтернативою підвищення зборів до Пенсійного фонду чи зниження рівня пенсій є впровадження інституту недержавного пенсійного забезпечення (далі НПЗ), провідну роль у якому відіграють недержавні пенсійні фонди (далі НПФ) – третій рівень пенсійної системи, яка розбудовується з 2004 р. після набрання чинності ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» [4, с. 235]. Станом на 1 січня 2015 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 76 НПФ, тоді як станом на 31 грудня 2013 р. налічувалось 81 НПФ. Вони зареєстровані в 9 регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві. Наразі НПФ не є вагомою складовою пенсійної системи України, оскільки населення недостатньо довіряє фінансовим інститутам. Цим пояснюється територіальна локалізація НПФ лише у великих обласних центрах.

Загалом Комісія Євросоюзу визначає дві основні моделі соціальної політики в пенсійній сфері: моделі Беверіджа та Бісмарка. Перша модель пенсійного захисту (модель Беверіджа чи т.зв. податкова) виходить із пріоритетності мінімального рівня забезпечення для всіх громадян. У країнах, що її дотримуються, державні пенсії встановлюються в мінімально фіксованих розмірах, що обумовлює необхідність додаткового пенсійного захисту. До групи таких країн можна зарахувати Австралію, Великобританію, Данію, Нідерланди, Швейцарію, Швецію [5, с. 223]. Друга модель пенсійного захисту базується на класичній бісмарківській моделі (т. зв. страхова), що передбачає тісний зв'язок розмірів пенсії та величини заробітної плати, з якої здійснювалися внески. У такій пенсійній системі для більшої

частини населення державна пенсія є достатньо високою та дозволяє зберегти значну частину доходу, який був у період трудової діяльності, тому потреба в розвитку професійного додаткового та особистого пенсійного страхування є відносно невисока. До цієї групи країн належать Австрія, Іспанія, Італія, Німеччина, США та Франція. Рівень перерозподілу, а відповідно і ступінь солідарності в державних пенсійних системах цих країн є різним, залежно від того, на основі яких факторів розраховується пенсія. Так, у США, завдяки регресивній формулі кошти перерозподіляються на користь низькооплачуваних працівників, у Італії та Іспанії, Німеччині, Франції розмір пенсії прямо залежить від попередніх заробітків та наявного страхового стажу [6]. Останніми роками відбувається наближення двох моделей у зв'язку зі світовими інтеграційними процесами та низкою кризових явищ у пенсійних системах.

За оцінками Міжнародного валютного фонду (МВФ), демографічне старіння є основним каталізатором збільшення соціальних видатків щодо ВВП. З огляду на глобальний та невідворотний характер процесів старіння МВФ зазначає, що зупинити зростання видатків на старість неможливо; у кращому випадку їх вдасться підтримувати на стабільному рівні (щодо ВВП), але це потребує невідкладних й істотних структурних реформ. До таких реформ належать: скорочення традиційних розподільчих пенсійних систем одночасно із запровадженням або розширенням приватних накопичувальних пенсійних програм, підвищення пенсійного віку (за оцінками МВФ, підвищення пенсійного віку на один рік дає змогу покрити половину прогнозованого зростання пенсійних видатків у період між 2010–2030 рр.). Серед інших реформ варто назвати також модифікацію формули обчислення розміру пенсій, зміну порядку індексації та оподаткування пенсійних виплат, запровадження процедури перевірки доходів при призначенні пенсій. Водночас потрібно визнати, що необхідність проведення подібних «непопулярних» реформ сама по собі є неабияким викликом для політиків та суспільства загалом. З іншого боку, продовження практики екстенсивного охоплення пенсійними виплатами в умовах прогресуючого старіння населення також неминуче (хоча можливо не так явно) призведе до зниження розміру пенсій [7, с. 113-115]. Так під час останньої фінансово-економічної кризи в багатьох країнах ЄС (Греції, Ірландії, Іспанії, Італії, Кіпрі, Португалії) було знижено розміри пенсійних виплат.

Зазначимо, що вітчизняний уряд теж поступово реформує пенсійну систему. У 2015 р. частково було змінено пенсійне законодавство, а саме – змінено розміри «спеціальних» пенсій, припинено достроковий вихід на пенсію у зв'язку із скороченням штатів та за станом здоров'я, суми пенсій понад три мінімальних заробітних плати оподатковуються, введено додаткові збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з операцій купівлі-продажу валюти, ювелірних виробів, змінено нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування тощо. Водночас запропоновано створення професійної пенсійної системи, яка буде діяти в межах накопичувальної системи. Представники тих професій, які за віком раніше йдуть на пенсію, будуть внесені до цієї системи накопичення, але доплачувати відсутні кошти за них буде держава. З 1 січня 2016 р. також виведено із застосування спеціальні пенсії для чиновників різного рівня і різних сфер: депутатів, суддів, прокурорів і т. д. Передбачається поступове підвищення страхового стажу. Всі інші правила залишаються без зміни. Зазначимо, що на сьогодні в нашій країні дуже багато «пенсіонерів», які незаслужено отримують величезні пенсії, і щоб позбутися такого явища, необхідно провести точне виявлення всіх завищених виплат.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, пенсійна система потребує системних змін. У зв'язку з цим ми розглядаємо такі напрями реформування пенсійної системи України: 1) збільшення чисельності платників податків до ПФУ. Це можливо завдяки виведенню економіки з тіні. За офіційними даними, тіньова економіка України складає близько 40 %, тоді як за неофіційними – наближається до 60 %. Проте при цьому не слід збільшувати величину податків, бо це знову спричинить зростання тіньового сектору; 2) скорочення видатків бюджету ПФУ через обмеження категорій осіб, які отримують спецпенсії (та взагалі більшість з них відмінити чи принаймні обмежити), обмежити можливість дострокового виходу на пенсію; 3) системна зміна всієї структури сучасної пенсійної системи. Для цього можна підвищити пенсійний вік для жінок та чоловіків до 65 років, оскільки в Україні один із найнижчих рівнів пенсійного віку в Європі. Основна проблема полягає в обґрунтуванні такої непопулярної реформи, коли середня тривалість життя в Україні значно нижча, ніж у Європі. Важливо підвищити рівень довіри до фінансових інститутів з метою розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Проте тут існують проблеми: нерозвиненість таких фінансових організацій і високий ризик такого інвестування. Крім того, криза 2007-2009 рр. знецінила чимало подібних вкладень за кордоном. Як і будь-яка інша реформа, пенсійна має власні ризики. Пропонована накопичувальна система буде ефективною тільки в тому випадку, якщо національна валюта буде стабільною і надійною, інакше всі вклади будуть знецінені. Існує і ризик недобросовісності роботи приватних накопичувальних фондів. Загалом насамперед необхідно стабілізувати фінансовий ринок та вивести економіку з тіні.

Список літератури

1. Жмурко, І. Сутність пенсійної системи та її місце в системі соціального захисту населення / І. Жмурко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 12. – С. 303-306.
2. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Кравцова, І. Переваги та проблеми функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні / І. Кравцова, А. Удовік // Економіка і регіон. – 2012. – № 3. – С. 233-237.
5. Гнибіденко, І. Пенсійна система України в умовах реформування / І. Гнибіденко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 222-227.
6. Стопчак, А. Світовий досвід розвитку недержавного пенсійного страхування / А. Стопчак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 5(1). – С. 117-122.
7. Романовська, О. Пенсійна реформа в Україні : особиста відповідальність за забезпечену старість / О. Романовська, К. Гордієнко // Вісник Національного технічного університету України. – 2012. – № 3. – С. 113-117.

References

1. Zhmurko, I. (2014). The essence of the pension system and its place in the social protection. *Business Inform*, 12, 303-306.
2. *Pension Fund of Ukraine*. (2015). Retrieved from: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.
3. *State Statistics Service of Ukraine*. (2015). Retrieved from // <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Kravcova, I. (2012). Advantages and problems of private pension funds in Ukraine. *Economy and region*, 3, 233-237.
5. Hnybidenko, I. (2013). The pension system in terms of reforming Ukraine. *Business Inform*, 10, 222-227.
6. Stopchak, A. (2014). International experience of private pension insurance. *Journal of Khmelnytsky National University*, 5 (1), 117-122.
7. Romanovska, O. (2012). Pension reform in Ukraine: secured personal responsibility for retirement. *Journal of the National Technical University of Ukraine*, 3, 113-117.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2016 р.